

Manuel Murguía e a lenda de Breogán

Manuel Murguía and the legend of Breogan

Fernando Pereira González

Real Academia Galega

pereirago@yahoo.com.br

Resumo

Neste traballo fago un estudo da presenza da lenda irlandesa de Breogán dentro dos escritos de Manuel Murguía. Cinco son os aspectos que quero analizar aquí: a narrativa da lenda; a interpretación que fixo dela; a adaptación da lenda á súa particular concepción do pasado galego; as funcións que exerceu dentro da obra de Murguía; e as fontes de información nas que el se baseou para coñecer o relato irlandés. No derradeiro apartado analizo algunhas das achegas do autor á popularización de Breogán dentro da cultura galega.

Palabras chave: Historiografía galega; Celtismo; Manuel Murguía; *Lebor Gabála Érenn*.

Abstract

In this paper I study the place granted to the Irish legend of Breogan in the books and essays written by the Galician polymath Manuel Murguía. Five are the main points I address here. How did he narrate the legend of Breogan? How did he understand it? How did he adapt the Irish story to his own vision of the Galician past? Which were the functions that the legend performed? Which were the sources of information used by Murguía to know the story of Breogan? Finally I reflect on the issue of Murguía's contributions to the popularity of Breogan in contemporary Galician culture.

Key Words: Galician Historiography; Celticism; Manuel Murguía; *Lebor Gabála Érenn*.

■ Data de envío: 23-10-2014

■ Data de aceptación: 02-01-2015

PRESENTACIÓN

Entre as múltiples contribucións que Manuel Murguía achegou á cultura galega contemporánea hai unha que salienta pola súa permanencia e pola atracción que ten suscitado dende que el a presentou por primeira vez ao público en 1865 no volume inicial da súa *Historia de Galicia*. Refírome ao personaxe e á lenda de Breogán. Como sabemos, nesa lenda relátase a conquista e o poboamento de Irlanda por xentes saídas da cidade de Brigantia, un lugar que se localizaba en España.

Aínda que o personaxe e a lenda pertencen á tradición histórica irlandesa, na cal aparecen dende a Idade Media especialmente no texto coñecido como *Lebor Gabála Éirenn* (Libro da Captura de Irlanda), dende a segunda metade do século XIX algúns historiadores galegos quixeron situar eses acontecementos en terras da Galiza. Con esta intención identificaron a Brigantia mencionada na lenda coa antiga poboación galaica do mesmo nome. Pioneiros na apropiación do relato irlandés foron Benito Vicetto e Manuel Murguía, quen no mesmo ano de 1865 coincidiron en falar de Breogán e en integraren os feitos da lenda dentro das súas respectivas versións do pasado galego desenvolvidas en cadansúa *Historia de Galicia*. Despois de Vicetto e de Murguía houbo outros escritores que continuaron relacionando Breogán con Galiza. Mais, sen dúbida, é Murguía a quen debemos outorgar o principal protagonismo na primeira etapa do proceso de “galeguización” da lenda de Breogán, é dicir, durante o período abranguido entre a segunda metade do século XIX e as tres primeiras décadas do XX. Un protagonismo que se xustifica por ser el o primeiro escritor galego que presentou a lenda con meirande detalle e que fixo un maior esforzo por integrala dentro da historia de Galiza asemade deu os primeiros pasos destinados a popularizala entre o público lector do noso país¹.

A pesar de que a historiografía actual vén recoñecendo a importancia de Murguía na inclusión de Breogán dentro do imaxinario galego contemporáneo, o certo é que até agora ningún dos traballos consagrados a analizar a vida e a obra do ilustre polígrafo coruñés lle teñen dedicado debida atención a ese feito. Precisamente por esta razón o presente artigo ten como finalidade levar a cabo unha avaliación do tratamento da lenda irlandesa por parte de Murguía. Así cada un dos apartados nos que se divide ha estar dedicado a examinar os aspectos máis significativos dese tratamento: a narración do relato (primeiro apartado); a súa interpretación (segundo apartado); a adaptación da lenda á visión do pasado galego defendida por Murguía (terceiro apartado); as funcións que exerceu dentro da súa obra (cuarto apartado); así como as fontes de información empregadas por el para falar das tradicións gaélicas acerca de Breogán (quinto apartado). Para rematar, no apartado final destacarei o papel que xogou Murguía na popularización da lenda e na creación de certos *lugares de memoria* pertencentes ao noso pasado que teñen relación con Breogán.

As principais fontes de información empregadas neste traballo son todos aqueles textos nos que o erudito coruñés fixo referencia, con maior ou menor detalle, á lenda

1 Unha visión xeral da apropiación de tradicións gaélicas para o pasado galego ofrécese en NÍ LIONÁIN (2012).

irlandesa². A eles hai que engadir outros dos seus escritos que nos axudan a comprender mellor o lugar que a lenda ocupou dentro do universo intelectual murguían. Por último existe tamén unha ampla bibliografía actual que estuda as distintas facetas da vida e da obra de Murguía e que resulta esencial para podermos entender os presupostos históricos, antropolóxicos e ideolóxicos nos que se insire o seu interese pola figura de Breogán e por outros aspectos da tradición gaélica³.

A NARRACIÓN DA LENDA

De acordo coa tradición, a historia de Breogán comezaba cando os gaélicos chegaban a España (*Espáin*) comandados por Brath, o pai do noso personaxe, e principiaban a ocupación do territorio. Breogán continuou a conquista encetada polo seu pai e ademais fixo construír a cidade de Brigantia e a Torre que levaba o seu nome (*Túr Breogain*). Alén diso o *Lebor Gabála Érenn* asignáballe varios fillos, normalmente dez, un dos cales era Íth. Aquí a tradición deixaba de falar de Breogán –de quen xa non dicía nada máis– para relatar as aventuras do seu fillo Íth: de como este albiscou Irlanda dende o cumio da *Túr Breogain* nun serán invernal; da súa viaxe á illa acompañado polo seu fillo Lugaidh e por varios guerreiros; do asasinato de Íth a mans dos habitantes do lugar, os Tuatha Dé Danann; e de como Lugaidh levou o corpo do seu pai de volta a Brigantia. Pouco despois os fillos de Milidh, un dos netos de Breogán, marcharon á illa para conquistala en vengaza pola morte de Íth. Desta maneira eran os descendentes de Breogán os que acabaron co dominio dos Tuatha Dé Danann e os que dende entón habitaron e gobernaron Irlanda.

A historia que acabo de resumir formaba parte dun relato moito máis amplo que narraba a orixe dos gaélicos. Un relato que comezaba coa estadía do escita Fenius Farsaid na torre de Babel; proseguía no Exipto do tempo de Moisés; e remataba coa conquista de Irlanda pola posteridade de Breogán e mais cunha longa listaxe de monarcas descendentes de Érimón e de Éber, dous dos fillos de Milidh e os dous primeiros reis gaélicos da illa. A pesar de que nos distintos manuscritos do *Lebor Gabála* este relato das orixes ofrecía numerosas variantes, os personaxes de Breogán e de Íth estaban sempre presentes e a súa historia contiña basicamente os mesmos elementos⁴. Xa que logo, Murguía

2 Os escritos nos que se mencionan Breogán e outros personaxes da lenda son os seguintes: MURGUÍA (1865, pp. 423-436; 1866, pp. 90, 94; 1881b, p. 123; 1888, pp. 126-139, 172, 189, 239, 246-247; 1901, pp. 489-508; 1906a, pp. 15, 119-120, 124; 1907a, pp. 1-2; 1907b, pp. 1-2; 1909, p. 1; 1915, p. 1; 1918, p. 1).

3 Sobre a traxectoria vital e intelectual de Murguía, o estudo máis completo é o de BARREIRO FERNÁNDEZ (2012). Ver tamén BERAMENDI (1998) e RABUÑAL CORGO (1999). De especial relevancia para a temática deste artigo son aqueles traballos que examinan aspectos concretos da súa contribución intelectual: o seu labor historiográfico (VILLARES PAZ, 2000a e 2000b); o celtismo murguían (ARMADA PITA, 1999, pp. 240-245; GONZÁLEZ GARCÍA, 2007, pp. 31-35; MÁIZ, 1997; PEREIRA GONZÁLEZ, 2001, pp. 480-489; RENALES CORTÉS, 1996, pp. 141-224; VILLARES PAZ, 2001, pp. 550-557); o pensamento antropolóxico (PEREIRA GONZÁLEZ, 2000); as achegas ás investigacións arqueolóxicas e etnográficas (BLANCO PÉREZ, 1992, pp. 34-35, 49-55, 75-76; MARTINÓN-TORRES, 2000; PEREIRA GONZÁLEZ, 1998, pp. 41-51, 112-116, 135-138); e os seus fundamentos ideolóxicos (BERAMENDI, 2007, pp. 171-200; MÁIZ, 1984, pp. 215-306).

4 Para o texto do Libro da Conquista sígo a edición e tradución de R. A. S. Macalister (*Lebor Gabála Érenn*, cinco volumes, 1993-1997; 1ª ed. 1938-1956). Verbo do contido, fabricación e variantes da lenda de orixe dos gaélicos ver volume I (pp. XXVI-XXXI), volume II (pp. 1-165) e volume V (pp. 1-135). Consúltese tamén JASKI (2003); SCOWCROFT (1987, pp. 101-103, 113-115; 1988, pp. 12-32); VAN HAMEL (1915, pp. 121-149, 167-181).

non precisaba elixir entre versións moi diferentes á hora de presentar a un público galego os feitos esenciais da lenda de Breogán. Mais tamén é certo que a lenda contada polo erudito coruñés mostraba algunhas peculiaridades que cómpre ter en conta, pois poden ofrecernos datos interesantes sobre os usos que fixo dela e sobre os coñecementos que tivo das tradicións gaélicas.

Para comezar hai que dicir que en ningún dos escritos de Murguía se narraba por completo o relato das orixes do pobo gaélico, é dicir o seu longo periplo que o levaba dende Babel e Exipto até Irlanda. En troques Murguía decidiu centrarse naquelas partes da historia que se desenvolvían dentro dun contexto hispánico ao redor da cidade de Brigantia. Isto implicaba centrarse nos acontecementos abranguidos entre a entrada de Brath en España e o momento no que os fillos de Milidh abandonaban a poboación galaica para conquistaren a illa, facendo ademais unha especial mención de Breogán, Íth e a Torre. Esta limitación temática puido deberse nun principio a un acceso limitado ás fontes de información. Así no volume inicial da *Historia de Galicia* –o primeiro lugar onde falou de Breogán– a exposición da lenda cinguíuse soamente a aquilo que as fontes nas que se baseaba lle transmitiran acerca de Brath, Breogán e Íth. Mais cando escribiu *Galicia* (1888) el xa podía coñecer por enteiro o relato de orixe dos gaélicos grazas ás novas fontes que manexou. É por iso que en *Galicia* e en traballos posteriores encontramos mencións a outros personaxes e a sucesos acontecidos fóra de Brigantia: a loita contra os Tuatha Dé Danann; as desavinzas entre Érimón e Éber; ou a intervención do bardo Amairgen, outro dos fillos de Milidh. Porén, as referencias eran breves e pouco detalladas. O certo é que en todos os seus escritos se facía evidente que a énfase estaba posta naquelas partes da historia nas que se mencionaba Brigantia. Obviamente esta era unha elección lóxica, posto que o interese que sentía o escritor coruñés pola lenda dos gaélicos residía sobre todo na posibilidade de empregala para ilustrar unha parte do pasado galego máis recuado. Por ese motivo eran para el de menor relevancia todos os feitos que antecedían a chegada dos gaélicos á Península Ibérica, así como eran en gran parte innecesarios os detalles da súa historia após se apoderaren de Irlanda.

Quizais o silenciamento de toda a porción da lenda anterior a Brath tamén teña que ver cos contidos que configuraban a crónica do devir dos gaélicos con anterioridade á ocupación de España, ao incluír aquelas referencias á Torre de Babel, unha descrición das aventuras en Exipto con Moisés, e mesmo un encontro coas sereas que claramente estaba inspirado no coñecido episodio da Odisea. É posíbel que Murguía pensase que todos eses acontecementos, evidentemente fabulosos, restaban veracidade ao relato que quería integrar na historia galega, pois el pretendeu transformar a lenda de Breogán nunha narrativa histórica acerca da migración dos celtas galegos a Irlanda. Sexa como for, o que si resulta evidente é que o proceso selectivo ao que Murguía someteu a súa exposición da lenda gaélica estivo condicionado en boa medida polas funcións que lle tiña reservado a esta.

Outra característica que merece destacarse aquí son as diferenzas circunstanciais que observamos na súa narrativa respecto do texto conservado no *Lebor Gabála*. Non encontramos sempre as mesmas diverxencias en todos os seus escritos, senón que adoitan variar dun texto a outro, e as razóns que as causaron tamén teñen motivos distintos.

En ocasións podían deberse ás fontes de información das que dependeu Murguía. Por exemplo algunhas desas fontes explicaban a marcha dos gaélicos dende España a Irlanda invocando causas como o aumento da poboación, fames e guerras. E estas eran as explicacións que el tamén apuntou nalgúns dos seus escritos⁵. Porén, no *Lebor Gabála* os únicos motivos que se ofrecían para xustificar a conquista eran o asasinato de Íth e o desexo de vengar esta morte. En realidade explicacións como a da fame e a guerra foron engadidas polos anticuarios dos séculos XVII e XVIII para dar unha maior veracidade á historia da migración dos gaélicos. Á parte disto as outras diferenzas respecto da tradición que se observan na exposición da lenda foron responsabilidade do propio Murguía. Relativamente frecuentes foron as diverxencias á hora de sinalar o parentesco entre os personaxes. Ás veces el converteu Breogán no pai de Milidh e de Amairgen. Ou ben fixo de Íth o pai de Érimón, Éber e Amairgen. Resulta máis estraño que nunha ocasión dixese que Íth regresou vivo a Brigantia após a súa viaxe a Irlanda ou que noutro escrito afirmase que foi Breogán quen dexergou a illa dende o alto da torre e quen viaxou a ela para explorala, pois estes dous motivos eran totalmente alleos á tradición gaélica⁶. Aínda que a diverxencia máis curiosa é aquela que presentou no artigo titulado “De dos divindades célticas de Galicia. Brigancia y Lug”. Nel incluíu esas dúas divindades entre os protagonistas da migración dos gaélicos e transformou o personaxe de Lugh nun compañeiro e aliado dos fillos de Milidh. Desta maneira contradecía por completo o relato do *Lebor Gabála Érenn*, onde Lugh era un dos primeiros reis dos Tuatha Dé Danann, é dicir, dos inimigos derrotados polos descendentes de Breogán⁷.

Non parece doado encontrar unha explicación plausíbel coa que dar conta das diverxencias mencionadas. Poderíamos pensar que se deberon a un esquecemento dos detalles da lenda a medida que pasaba o tempo. Ou quizais a un crecente desleixo á hora de narrar unha historia repetidas varias veces ao longo dos anos. Outra hipótese sería considerar algunhas desas discordancias como “licenzas literarias” ou ben como especulacións creativas de Murguía. Isto semella probábel no último caso comentado, en que as semellanzas entre os topónimos galegos Brigantia e Lugo e as divindades célticas Brigantia/Brigit e Lugh puideron dar pé a que o enxeño murguían propuxese a orixe galaica desas dúas deidades que logo pasaron a Irlanda cos celtas. Talvez a inclusión das dúas supostas divindades galaicas dentro da lenda tamén estivo motivada por un desexo de reforzar o elemento galego no episodio da conquista da illa.

Si se mostrou máis conforme co relato tradicional ao caracterizar algúns dos protagonistas: Breogán, un guerreiro poderoso e o xefe ou monarca das xentes de Brigantia, a cidade fundada por el coa famosa Torre; o seu fillo Íth, quen foi o primeiro en albiscar Irlanda dende a Torre e morreu asasinado polos Tuatha Dé Danann durante a súa expedición á illa; Milidh, vitorioso guerreiro e pai dos xefes gaélicos que conquistaron Irlanda; Érimón e Éber, os primeiros monarcas na illa da liñaxe de Breogán; Amairgen, o poeta e lexislador, irmán de Érimón e de Éber.

5 MURGUÍA (1865, p. 436; 1888, p. 129; 1907a, p. 2; 1918, p. 1).

6 MURGUÍA (1915, p. 1; 1918, p. 1).

7 MURGUÍA (1918, p. 1).

Creo que se pode concluír este apartado dicindo que, agás no caso das excepcións xa comentadas, Murguía foi relativamente fiel ao relato tradicional, ou, cando menos, a aquelas narracións do relato que obtivo a través das fontes de información que foi quen de consultar. De todos os xeitos cómpre destacar que, independentemente dos detalles da tradición, o importante para Murguía era o significado máis profundo que esta transmitía, é dicir, a cerna histórica do relato que atinxía directamente a un pasado galego moi recuado no tempo.

HISTORIA, FÁBULA OU MITO?

Na mesma época en que Murguía escribía acerca de Breogán, aqueles que se ocupaban da crónica das invasións de Irlanda contida no *Lebor Gabála Érenn* e noutros manuscritos antigos podían achegarse a ela dende tres perspectivas diferentes. A primeira delas consistía en ver nesa crónica unha narrativa máis ou menos veraz dos sucesivos poboamentos da illa que culminaba co asentamento dos gaélicos. É certo que durante o século XIX cada vez foron menos os que defenderon a existencia real de todos os acontecementos e personaxes relacionados con esas invasións. Porén, os valedores desta interpretación histórica adoito argumentaban que, a pesar das fábulas e ficcións que contiña o relato, este non deixaba de transmitir valiosas informacións acerca do pasado máis antigo da illa. Nunha óptica contraposta situábanse os valedores da segunda perspectiva, quen mantiñan que case todo o referido nas tradicións gaélicas eran lendas sen ningunha base histórica, inventadas en épocas ignorantes e atrasadas co fin de deitar algunha luz nas tebras que envolvían un pasado descoñecido. Por último, para os que optaron pola terceira postura a crónica das invasións non tiña tampouco validez histórica, aínda que aseguraban que certas figuras e motivos das lendas eran restos de antigos mitos do paganismo, logo transformados en pseudo-historia polos escritores medievais. Xa que logo, sostiñan, o estudo desas lendas podía ser de utilidade para coñecer a relixión dos irlandeses pagáns. A primeira perspectiva era a máis antiga e maioritaria, e tamén a preferida polos historiadores e anticuarios irlandeses. A terceira era a máis recente e xurdira como resultado do desenvolvemento da mitoloxía comparada durante a segunda metade do século XIX.

Cal destas tres perspectivas foi a que adoptou Murguía? Non hai dúbida de que o seu achegamento á lenda de Breogán coincidiu plenamente co dos valedores da primeira perspectiva, pois en todos os escritos nos que tratou dela insistiu en que a lenda conservaba importantes informacións históricas relativas ao pasado galego. Como veremos no seguinte apartado, a cerna histórica que contiña o relato acerca da conquista de Irlanda por parte dos fillos de Milidh era, segundo Murguía, a noticia sobre a marcha dos celtas galaicos dende o territorio brigantino e o poboamento da illa por eles. É verdade que el estaba disposto a admitir que esa información veraz estaba mesturada con ficcións (non especificaba cales) introducidas ao longo do tempo pola imaxinación dos poetas. Mais, na súa opinión, a verdade histórica seguía brillando no medio das fantasías bárdicas⁸.

8 MURGUÍA (1865, pp. 427-428, 432; 1888, pp. 130-131, 138). “La verdad histórica se escapa, pues, à través de las espesas tinieblas con que la envuelven las ficciones bárdicas” (1865, p. 432).

Quizais a lenda transmitida polos bardos irlandeses concentrara nun só episodio de conquista –a invasión dos descendentes de Breogán– o que na realidade foron contactos e migracións continuadas no tempo dende as terras galaicas a Irlanda⁹. Emporiso, ese tipo de alteracións non anulaban o valor histórico que el lle concedía a esta lenda en particular ou ás narracións lendarias en xeral. Na fin de contas el definiu as lendas como relatos de ascendencia popular orixinados en feitos históricos, a pesar de que eses relatos contiñesen elementos maravillosos debidos á acción da imaxinación humana¹⁰. Nesta definición evidénciase o protagonismo concedido ao pobo en calidade de suxeito creador das lendas. De feito o concepto de tradición popular e a actitude de Murguía respecto desta son de grande importancia para entendermos o seu tratamento da lenda de Breogán como unha narrativa histórica.

Cómpre ter en conta que o labor erudito de Murguía se desenvolve nunha época de plena revalorización da cultura popular após séculos de desprezo desta por parte das elites sociais e de múltiples tentativas de erradicación polas autoridades relixiosas. Grazas aos escritos de intelectuais como Herder ou os irmáns Grimm, a gran maioría dos eruditos europeos da segunda metade do século XIX deixaran de ollar nas tradicións das clases populares un simple repertorio de curiosidades ou de erros propios de xentes ignorantes e pasaran a valoralas como manifestacións privilexiadas do *Volksgeist* ou “xenio” do pobo –de enorme relevancia nas formulacións do nacionalismo decimonónico– e tamén como depositarias de importante información acerca do pasado de cada nación europea. Estas dúas ideas foron os presupostos que animaron e xustificaron a recolleita e o estudo de materiais etnográficos que tivo lugar en toda Europa durante esta época. Murguía foi moi consciente do desenvolvemento da etnografía europea e participou nel cun conxunto de investigacións sobre a cultura popular galega, nomeadamente a literatura popular. E tamén compartiu cos seus contemporáneos os mesmos presupostos da investigación: é dicir, a cultura popular concibida como depositaria do “xenio” do pobo galego e como rico tesouro de noticias acerca dun pasado moi recuado¹¹.

O que acabo de dicir resulta relevante no contexto do presente artigo pois o escritor coruñés tirou partido da revalorización da cultura popular co obxectivo de confirmar a veracidade da lenda de Breogán e asemade para lexitimar o emprego desta en calidade de fonte de información histórica. A súa estratexia de autenticación implicaba en primeiro lugar converter a lenda nunha tradición popular e despois asegurar que esta tradición existía non só en Irlanda senón tamén na Galiza. Mediante o primeiro paso transformaba un relato de evidente feitura erudita como era a lenda de orixe dos gaélicos –fabricada en Irlanda durante a Idade Media a partir da combinación de materiais diversos– nunha tradición popular inmemorial transmitida oralmente durante xeracións e que posteriormente adoptarían os bardos e os historiadores irlandeses. Consonte Murguía, era ese carácter popular o que lle confería autenticidade ao relato por ser supostamente a lembranza espontánea de acontecementos históricos conservada polo pobo –“la verdad

9 MURGUÍA (1888, p. 131; 1907a, p. 2).

10 MURGUÍA (1907a, p. 1; 1915, p. 1).

11 MURGUÍA (1865, pp. 216-232; 1879; 1881a; 1881e; 1888, pp. 160-243; 1901, pp. 252-270, 288-302).

conservada en el corazón de la multitud”, de acordo coas súas palabras—, aínda que o paso do tempo e as fantasías dos poetas chegasen a introducir nel certos acrecentamentos fabulosos¹². O segundo paso manifestábase nunha serie de afirmacións tendentes a naturalizar en Galiza a mesma tradición. Decía, por exemplo, que na Coruña existían lendas locais moi antigas que falaban da invasión de Escocia e de Irlanda por xentes saídas dende esa cidade, lendas que se viron reforzadas máis tarde grazas á transmisión de relatos con contidos moi semellantes traídos polos irlandeses que se refuxiaron en Galiza no século XVII fuxindo das persecucións inglesas. Que esa tradición era antiga no país e de carácter popular ficaba confirmado para el mediante a noticia dada por un viaxeiro alemán que visitou Galiza no século XV e que dixo que ao saír de Redondela se mostraba á dereita o reino de Escocia. Mesmo era posíbel achar nas crenzas populares un equivalente á historia de Íth albiscando Irlanda dende a Torre de Breogán: contaba el que a rapazada coruñesa pensaba que dende o alto do antigo faro se podían enxergar as costas inglesas¹³. Xa que logo, grazas a esta dobre estratexia de autenticación podía concluír que a memoria de Breogán se conservaba na Coruña e que a súa lenda era “más verdadera y viviente que la misma historia, pues la consagra una doble tradicion en Irlanda y Galicia”¹⁴. Que para demostralo invocase a autoridade da tradición popular é unha mostra elocuente do gran valor que tiña para Murguía a voz do pobo.

Alén do importante testemuño da tradición, outras probas de índole arqueolóxica, lingüística, etnográfica e antropolóxica, indicábanlle a existencia de antigas relacións entre as terras galaicas e as irlandesas, corroborando así a cerna histórica que contiña a lenda: os paralelismos na decoración das alfaias prehistóricas de Galiza e de Irlanda; a identidade entre o alfabeto ogámico irlandés e a suposta escritura *hemisférica* descuberta nos petróglifos galegos; ou a semellanza de crenzas, costumes e carácter entre galegos e irlandeses¹⁵. A preocupación de Murguía por ratificar a historicidade do relato lendario a través dun conxunto de probas de carácter diverso indícanos que o interese por aquel ía máis alá da simple curiosidade erudita, pois como se demostrará nas páxinas vindeiras en realidade el fixo da súa peculiar interpretación dese relato unha peza clave na concepción do pasado galego.

Obviamente ao optar de maneira consciente e reiterada pola interpretación histórica da lenda quedaban desbotadas as outras dúas posibilidades de entendela: a fábula e o mito. Contra a última alternativa posicionouse abertamente nalgunhas ocasións. No seu libro *Galicia* (1888) criticou as teorías mitolóxicas do principal representante desta alternativa, Henri d’Arbois de Jubainville. Este celtólogo francés na súa obra *Le Cycle Mythologique irlandaise et la mythologie celtique* (1884) interpretara moitos dos contidos do *Lebor Gabála Éirenn* como vestixios máis o menos deformados dunha antiga mitoloxía celta e comparáraos con mitos gregos e védicos. Para el as mencións a España no texto irlandés debían explicarse como referencias a unha mítica Terra dos Mortos

12 MURGUÍA (1865, pp. 427-428; 1888, pp. 131, 138-139; 1907a, p. 2).

13 MURGUÍA (1865, pp. 429-430; 1888, p. 130; 1901, p. 507; 1906b, pp. 176-177; 1907a, p. 2; 1907b, p. 2; 1915, p. 1).

14 MURGUÍA (1915, p. 1).

15 MURGUÍA (1865, p. 433; 1881c, p. 134; 1888, pp. 130, 171-172; 1901, pp. 507-508; 1908a; 1908b; 1908c; 1909, p. 1; 1912).

situada alén do océano. Por iso a narración sobre a conquista da illa dende España polos descendentes de Breogán non había que entendela como un relato histórico, senón como un mito que celebraba a saída dos humanos da Terra dos Mortos para poboaren Irlanda, idea esta que o autor francés atribuíu a doutrinas druídicas. E aínda que Jubainville non dixo nada acerca do personaxe de Breogán, si que converteu Íth nunha figura mitolóxica, identificándoo como o Prometeo irlandés, e ollou na Torre de Breogán outro motivo mitolóxico relacionado co ámbito funerario. Claro está que estas opinións eran completamente opostas ás defendidas por Murguía. Por iso o coruñés negou que tivesen validez -ademais de lle reprochar a Jubainville que identificase Brigantia con Bragança e non coa Coruña- ao mesmo tempo que se reafirmou na súa exéxese histórica. No mellor dos casos Murguía estivo disposto a admitir que dentro da lenda de Breogán a lembranza dos feitos reais da migración dos celtas galaicos a Irlanda estaba mesturada coas “tinieblas de la mitología irlandesa”. Mais incluso así todo seguía apuntando a unha conexión con Galiza dado que, segundo el, baixo a mención da Terra dos Mortos agochábase unha alusión a Fisterra, lugar que Murguía puxo en relación cun simbolismo solar e funerario. Por tanto na súa interpretación incluso as “tebras” do mito celta confirmaban a verdade histórica do estreito vencello existente entre Galiza e as outras terras célticas irmás¹⁶.

Resulta significativo que Murguía teimase en realizar unha lectura da lenda de Breogán en clave histórica nas páxinas de *Galicia*, unha obra onde se mostrou abertamente influenciado pola mitoloxía comparada contemporánea e moi especialmente polas teorías de Max Müller sobre os mitos solares. Porque aínda que estivo disposto a descubrir as pegadas dun simbolismo solar no mito de Hércules e Xerión ou ben dentro das tradicións relacionadas co apóstolo Santiago, en troques resistiu a tentación de achar un elemento mítico detrás de Íth e da conquista dos fillos de Milidh. De feito o que fixo en *Galicia* foi reafirmar o seu convencemento na historicidade dos protagonistas da lenda, argumentando que a importancia de Íth, Érimón ou Éber na historia irlandesa impedía poder consideralos simples produtos da fábula ou como unha “enfermidade da imaxinación” (en expresa alusión á teoría de Max Müller acerca da orixe da mitoloxía como unha “enfermidade da linguaxe”). Talvez, dicía, no futuro se confirmase a realidade histórica de Íth e dos seus sucesores da mesma maneira que as escavacións arqueolóxicas de Heinrich Schliemann demostraran a existencia de Troia e dos personaxes da famosa guerra. Ora ben, sexa cal for o resultado das investigacións futuras, el estaba convencido de que a autoridade da tradición popular –unánime en asegurar a realidade da migración dos gaélicos dende España– tiña moito maior peso có escepticismo e cás especulacións dos seus contemporáneos.

Despois de ler os escritos que Murguía dedicou ao tema pódese afirmar que el estivo disposto a crer que Breogán, Íth, Milidh, Éber e Érimón, foron personaxes históricos, tanto como o foron Príamo ou Agamemnon, cuxa historicidade aparentemente restaurara

16 Henri d'Arbois de Jubainville, *Le Cycle Mythologique irlandaise et la mythologie celtique* (especialmente pp. 220-265). MURGUÍA (1888, pp. 129-139, 189). Tamén aludiu ás teses mitolóxicas deste autor noutros escritos: MURGUÍA (1909, p. 1; 1918, p. 1). Un exemplar do libro de Jubainville, procedente da biblioteca persoal de Murguía, gárdase na Real Academia Galega (signatura: 15937).

Schliemann mediante a arqueoloxía¹⁷. En Breogán, Murguía ollou un xefe ou monarca dos celtas galaicos. E nos seus descendentes, os conquistadores de Éire que impuxeron na illa o dominio da dinastía brigantina fundada por Brath e Breogán. Porén, esta conversión dos personaxes en celtas galaicos derivaba da adaptación da lenda á súa particular visión da historia galega, o que será un asunto a tratar no apartado seguinte.

GUERREIROS CELTAS E MERCADORES FENICIOS

É preciso termos en conta que a integración da lenda de Breogán dentro do pasado galego implicaba ao mesmo tempo sometela a un importante proceso de adaptación para lograr axeitala á concepción que Murguía tiña dese pasado. El converteu a lenda nunha historia acerca de celtas e fenicios, mais esa interpretación non se axeitaba en absoluto á versión orixinal.

A adaptación era necesaria polas características do propio relato lendario. Por unha banda os textos medievais irlandeses nunca situaron expresamente a lenda en chan galego. Non mencionaban Galiza e a cidade de Brigantia fundada por Breogán localizábase nun lugar indeterminado de España. Foi Geoffrey Keating a comezos do século XVII quen primeiro situou Brigantia, Breogán e os fillos de Milidh na Galiza¹⁸. Murguía, por suposto, fixo de Brigantia unha cidade galega, identificándoa coa antiga Coruña, e criticou aqueles que a localizaran erroneamente na actual Bragança. Desta maneira podía fixar con total seguridade en terras galegas a historia de Breogán e dos seus sucesores que conquistaron Irlanda. Mais, por outra banda, na historia tradicional dos gaélicos estes nunca se identificaban como celtas, senón que a súa orixe se procuraba entre os gregos ou os escitas¹⁹. Foi a partir do século XVIII que se abriron novas perspectivas á hora de explicar a narrativa tradicional mediante a combinación desta coas investigacións anticuaristas da época²⁰. Así Charles O’Conor nas *Dissertations on the Antient History of Ireland* foi o primeiro en afirmar a celticidade dos antigos irlandeses e en converter os descendentes de Breogán nos celtas hispánicos que conquistaron Irlanda²¹. A transformación dos irlandeses en celtas consolidouse definitivamente durante o XIX grazas ás contribucións da lingüística e da antropoloxía. A pesar disto unha influente corrente orientalista –xurdida no século XVIII e continuada durante a primeira metade do XIX–

17 Con anterioridade a Murguía tres escritores españois que mencionaron a Breogán opinaron que o personaxe pertencía ao mundo da fábula: Joaquín Lorenzo Villanueva, *Ibernia Phoenicea* (1831, pp. 48-54); Miguel Cortés y López, *Diccionario Geográfico-Histórico de la España Antigua* (vol. II, 1836, pp. 255-259); Pascual Madoz, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar* (vol. IV, 1846, pp. 441-442). Tanto Cortés como Madoz dependían das noticias dadas por Villanueva.

18 Geoffrey Keating, *Foras Feasa ar Éirinn I* (§§ 580-860, 1185-1260). Sigo a edición e tradución de P. S. Dinneen, *The History of Ireland by Geoffrey Keating* (vol. II, 1987, pp. 38-57, 78-83; 1ª ed. 1908).

19 Consúltese CAREY (1994) e JASKI (2003).

20 O’HALLORAN (2004, pp. 13-40).

21 Charles O’Conor, *Dissertations on the Antient History of Ireland* (1ª ed. 1753, pp. 10-34, 106-111, 167-170, 178). A finais do XVIII o xesuíta español Lorenzo Hervás y Panduro tamén quixo descubrir na lenda de Breogán o feito histórico da chegada dos celtas a Irlanda procedentes da Galiza. Cf. PEREIRA GONZÁLEZ (2013).

ofreceu unha explicación alternativa ao emparentar os irlandeses con pobos orientais como os fenicios, os persas ou os hindúes. Os debates entre os partidarios das distintas explicacións acerca da orixe dos irlandeses duraron varias décadas e non estiveron exentos de polémicas nin de condicionantes de natureza ideolóxica²². Comprobaremos neste apartado que no tratamento da lenda de Breogán realizado por Murguía aínda se pode escoitar un eco deses debates. Ademais as respostas que achegou deben entenderse por referencia a eles, posto que el optou polo celtismo como alternativa consciente fronte ao orientalismo.

O posicionamento do erudito galego nesa polémica foi claro e definitivo: os irlandeses foron, e aínda eran na actualidade, un pobo celta. Non eran nin fenicios nin etruscos. As probas da lingüística resultaban, para el, concluíntes ao demostrar que o gaélico era un idioma céltico. Tamén llo confirmaban os datos antropolóxicos que facían dos irlandeses unha raza celta, posuídores duns trazos físicos e duns caracteres psicolóxicos que os definían como tal, consonte as teorías antropolóxicas contemporáneas. Ademais a celticidade dos irlandeses era unha necesidade que viña imposta pola súa narrativa histórica referida ao poboamento de Irlanda, a cal estaba baseada na lenda de Breogán e na reafirmación do celtismo galego. De acordo con esa narrativa as xentes galaicas poboadoras de Irlanda eran celtas e como consecuencia diso tamén debían ser celtas os habitantes da illa que procedían delas. O celtismo era, pois, a clave para interpretar o pasado galego e o irlandés. É ben sabido que a historia antiga da Galiza imaxinada por Murguía era basicamente unha historia dos celtas galaicos. Aínda non sendo os primeiros habitantes do territorio galaico, os celtas constituíron dende moi pronto a gran maioría da súa poboación e seguiron a selo a pesar da posterior chegada doutras xentes (fenicios, gregos, romanos, suevos). Por esa razón estaba convencido de que a poboación galega actual era plenamente celta, xa que, como dicía: “El celta es nuestro único, nuestro verdadero antepasado”²³. Por outra parte a propia tradición irlandesa fornecíalle da que el coidaba ser unha proba de grande importancia para confirmar a celticidade das xentes que marcharon a Irlanda dende as costas galegas: o nome de gaélicos (*gáedil*) que se daban a si mesmos Breogán e a súa descendencia coincidía co dos celtas *galls* ou galos, é dicir, coa denominación das primeiras xentes celtas que ocuparan o chan galego. Disto resultaba que os galaicos asentados na illa tiñan que ser unha parte deses celtas *galls* habitantes do noso país. Distintos deles eran os celtas *kimris*, o outro grupo de poboadores célticos que ocupou o noroeste peninsular séculos despois da chegada dos *galls*. Esta idea da existencia de dúas colonizacións celtas sucesivas, *galls* e *kimris*, fora desenvolvida e popularizada polo historiador francés Amédée Thierry na súa *Histoire des gaulois* (1828). Murguía adoptouna, fixo dela a base da súa representación do pasado céltico galego e utilizouna para crear o contexto histórico no que integrou a lenda de Breogán.

Ora ben, a antigüidade galega non se limitaba unicamente aos celtas. Tamén estivo disposto a concederlle certo protagonismo a outros pobos, entre eles os fenicios. A presenza destes na historiografía galega comeza no século XVIII en autores como frei

22 LEERSEN (1997, pp. 68-156); LENNON (2004); O'HALLORAN (2004, pp. 41-70).

23 MURGUÍA (1888, p. 22).

Martín Sarmiento e Joseph Cornide. Na centuria seguinte, ao mesmo tempo que se consolida o celtismo, os fenicios tamén se fan especialmente populares entre os investigadores do pasado galego. A razón da popularidade haina que buscar no seu prestixio como un pobo de cultura avanzada, grandes navegantes e introdutores de elementos de civilización nas terras onde residían. De acordo con esta boa reputación, aqueles países que eran quen de demostrar a existencia de asentamentos fenicios podían gabarse de posuír unha cultura elevada dende tempos moi recuados. Compréndese entón a insistencia dos autores galegos en asegurar que os fenicios frecuentaran as nosas costas e instalaran nelas colonias ou factorías comerciais, porque así Galiza se convertía en beneficiaria dos adiantos culturais achegados polos mercadores orientais. Manuel Murguía defendeu igualmente a presenza fenicia e tamén polos mesmos motivos. Porén, no seu caso esta postura complicábase polos sentimentos negativos que albergaba respecto de certos pobos semitas, como os fenicios ou os árabes, a quen consideraba o extremo oposto das virtudes representadas polos celtas e outros pobos indoeuropeos²⁴. Deuse así o paradoxo de que os seus esforzos por enumerar testemuños que demostrasen a existencia de asentamentos fenicios en chan galego foron acompañados da insistente negativa a admitir unha influencia significativa dos semitas sobre os celtas galaicos. No seu parecer os nosos celtas eran un pobo civilizado antes de chegaren os fenicios e o influxo destes limitárase a favorecer o desenvolvemento dos elementos culturais que xa posuían en xermolo os celtas (metalurxia, urbanismo, comercio). Grazas a esta dupla estratexia de afirmación/negación Galiza podía conservar o prestixio que lle garantía a pegada da actividade fenicia no seu territorio, sen ter que admitir que os celtas foron un pobo atrasado a quen os fenicios civilizaron e sen aceptar a mestura da raza celta co sangue semita.

A función exercida polos fenicios na historiografía galega explica que estivesen presentes na versión do pasado concibida por Murguía. Mais que tamén aparecen relacionados coa lenda de Breogán só se pode entender se temos en conta certas interpretacións desta que eran propias da historiografía irlandesa, onde os fenicios se fixeron populares a partir do século XVIII. Autores como Charles O'Connor viron neles o pobo que contribuíu a civilizar os celtas hispánicos que despois pasaron a Irlanda. Outros, porén, coidaron que os mesmos irlandeses eran fenicios. Murguía familiarizouse con esta última interpretación a través dos dous autores que usou nun principio para coñecer a lenda: Joaquín Lorenzo Villanueva e William Betham. Obviamente o polígrafo coruñés, valedor da celticidade dos galaicos e dos gaélicos, non podía estar de acordo niso cos seus informadores, pero aínda así integrou os fenicios dentro do seu relato. Imaxinou entón que Brigantia era unha poboación céltica que contaba cunha factoría comercial fenicia –a máis importante de todo o Atlántico e na que se comerciaba cos metais galegos– e concibiu os celtas brigantinos como aliados dos mercadores orientais. A Torre de Hércules era un faro obra dos fenicios, quen o erixiran para que guiase o comercio existente entre as illas británicas e Brigantia. Na súa versión da historia os celtas galegos foron a Irlanda nas naves fenicias, pois os mercadores aproveitaran a alianza con eles para fundar asen-

24 MÁIZ (1984, pp. 265-280; 1997); PEREIRA GONZÁLEZ (2000, pp. 340-357; 2001, pp. 457-464).

tamentos comerciais na illa e para poboalos con xentes amigas, xentes que ademais eran de raza celta como os pobos que xa habitaban en Éire ao chegaren os brigantinos. Desta maneira o asentamento dos galaicos na illa resultara dunha acción conxunta entre mercadores fenicios e guerreiros celtas, aínda que finalmente estes últimos acabarían por prevalecer grazas á súa ambición e valentía. Murguía aseguraba que os poemas bárdicos daban a entender que os galaicos foran levados a Irlanda nas naves fenicias. Mais nas versións medievais da lenda de orixe dos gaélicos os fenicios estaban tan ausentes como os celtas e Murguía só puido saber deles mediante as teorías orientalistas de Villanueva e Betham, quen recolleran e ampliaron as teses precedentes de Charles Vallancey.

Malia o seu convencemento de que Breogán e os outros protagonistas da lenda eran personaxes históricos, convén aclarar que el non se esforzou por adaptalos a esa historia de fenicios e celtas. Só nunha ocasión especulou que Breogán podía ser un fenicio ou, con maior probabilidade, un xefe céltico aliado cos fenicios nas actividades comerciais destes; e noutro momento conxecturou que talvez Íth marchou a Irlanda agardando tirar beneficios do comercio fenicio²⁵. Ben lonxe estaba da explicación tradicional esta última hipótese dun Íth celta cobizoso de riquezas e asociado cos mercadores orientais. Como veño de mostrar, esta caracterización só é posíbel entendela no contexto da interpretación histórica privilexiada por Murguía onde aínda ecoaban as controversias sobre o protagonismo que se lle debía conceder a celtas e fenicios no poboamento das fisterras atlánticas.

FUNCIONS DA LENDA

Chegou o momento de avaliar cal é o lugar que ocupou a lenda de Breogán na súa produción intelectual e de tentar comprender as funcións que puido exercer dentro dela. Que a lenda foi importante para el é unha afirmación que non semella difícil demostrar. Tratou dela con certo detalle nos dous principais libros históricos que escribiu (*Historia de Galicia e Galicia*). Dedicoulle catro breves artigos monográficos publicados nunha revista de divulgación (*La Temporada en Mondariz*), mencionándoa ademais noutros dos seus traballos. E sempre que falou dela destacou a relevancia que a lenda tiña para a historia galega. Todos estes feitos apuntan, xa que logo, a que sentiu por ela unha atracción especial. Na miña opinión isto pode explicarse tendo en conta as funcións que cumpriu a lenda na súa obra, unhas funcións que se poden resumir en tres: como fonte de información histórica, como relato prestixiadador e como unha narrativa forxadora de identidade.

Xa falei antes da súa preferencia por descubrir na lenda de Breogán un relato histórico. Agora cómpre insistir en que esa preferencia era xustamente o que lle permitiu empregala como fonte de información que axudaba a coñecer unha parte do pasado galego. Na época en que escribía Murguía a investigación científica da historia máis antiga de Galiza aínda estaba por se desenvolver, pois sobre todo faltaba levar a cabo estudos

25 MURGUÍA (1865, p. 430; 1901, p. 498; 1907a, p. 2).

arqueolóxicos e lingüísticos sistemáticos. A isto hai que engadir que as noticias transmitidas polos escritores gregos e romanos da Antigüidade acerca da Gallæcia eran escasas e a miúdo de difícil interpretación. Non é de estrañar que sendo esta a situación dos estudos históricos no país, todos os que pretendían pescudar no noso pasado máis recuado comparasen esa experiencia con camiñar sen luz no medio das tebras ou con entrar nun labirinto sen saída. Murguía tamén compartiu idéntica sensación, aínda que el tivo unha actitude moito máis optimista, dado que pensaba que as tebras que cubrían o pasado podían ser en gran medida escorrentadas grazas á posta en práctica na Galiza das novas disciplinas de investigación históricas que xa se aplicaban con éxito noutros países europeos: é dicir, arqueoloxía, lingüística, antropoloxía, folklore e mitoloxía comparada. El mesmo foi un dos pioneiros na introdución destas disciplinas na historia galega, a pesar de que co paso dos anos perdeu algo do seu optimismo inicial. O que interesa destacar aquí é que as prácticas historiográficas recentes tamén autorizaban a utilización de lendas e de tradicións populares en calidade de fontes de información histórica. E como tal foron empregadas por algúns dos historiadores que serviron de modelo a Murguía. Por exemplo Augustin Thierry incluíu na súa famosa *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* antigos poemas e cancións populares a xeito de materiais ilustrativos da súa narrativa histórica; e tanto Amédée Thierry como Henri Martin aceptaron que as tradicións irlandesas conservaban noticias certas acerca da conquista da illa polos celtas²⁶. Xa que logo, o polígrafo coruñés podía apoiarse no exemplo de autores coñecidos para xustificar o uso de lendas dentro da súa práctica historiográfica cando aquelas eran necesarias para ilustrar algún aspecto descoñecido do pasado. Neste caso a tradición gaélica ofrecíalle á historia galega sucesos e personaxes que axudaban a encher algúns dos grandes baleiros causados polas eivas das outras fontes dispoñíbeis. Por iso foi tan importante para el.

Mais a lenda non só servía como narración histórica, senón que actuaba tamén como relato prestixiador da historia dos galegos. Iso é o que acontecía cada vez que Murguía falaba da “gloriosa” e “notable” expedición dos celtas galaicos a Irlanda. Ou cando se refería a eses acontecementos como “gloriosos recuerdos” e “glorias tan remotas”. Prácticamente en todos os escritos onde tratou da lenda non deixou de destacar a gran relevancia que tiñan os acontecementos que relataba: a marcha dos celtas galaicos a Irlanda e de como estes impuxeron o seu dominio na illa e fundaron unha nova dinastía real. Tal fora a importancia dos feitos que a súa lembranza ficou gravada para sempre na memoria do pobo irlandés e foi celebrada polos seus bardos²⁷. Obviamente o prestixio correspondíalle por enteiro aos celtas galegos, aventureiros valentes e cheos de ambición, e non aos mercadores fenicios que os levaron á illa nas súas naves. De feito unha das oposicións que Murguía establecía entre celtas e semitas era a afouteza dos primeiros fronte ao carácter feble e covarde dos segundos. Por tanto a lenda de Breogán servíalle para confirmar a caracterización positiva que lle atribuíu aos celtas galaicos e para prestixiar as

26 Augustin Thierry, *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* (9ª ed. 1851, vol. I, pp. 265-340); Amédée Thierry, *Histoire des gaulois* (4ª ed. 1857, vol. I, p. 106); Henri Martin, *Études d'archéologie celtique* (1872, pp. 82-83).

27 MURGUÍA (1888, pp. 129-131).

accións que levaran a cabo na ocupación de novas terras. E sen dúbida a súa intención era facer extensiva esa boa reputación á poboación galega actual, descendente directa dos antigos celtas. Aínda que a intencionalidade prestixiadora tiña tamén un destinatario máis particular: A Coruña e os seus habitantes. Na súa interpretación da lenda, Brigantia –a antiga Coruña– aparecía como unha cidade céltica que os fenicios converteran no centro comercial máis importante do Atlántico, rico e poderoso. Unha cidade que as propias fontes irlandesas describiran como un lugar fortificado e fermoso. A orixe dos poboadores da Coruña procurouna na xente celta que daquela habitaba en Brigantia, os brigantinos, aos que cualificou como a tribo máis pura e heroica da raza celtogalaica. Non é casualidade que o capítulo dedicado á Coruña incluído en *Galicia* se abra con mencións a Breogán, aos heroicos brigantinos e á relevancia política e económica de Brigantia, pois isto último era, segundo el, un claro indicio de “los destinos militares y comerciales de la Coruña”²⁸. É dicir, que a importancia da antiga Brigantia era ao mesmo tempo fundamento e anuncio da importancia da moderna Coruña.

Con relación ao uso prestixiadador da lenda de Breogán hai que dicir tamén que para Murguía, e para os que despois se fixeron eco dela, esta podía chegar a funcionar como unha auténtica épica nacional onde se lembraban as fazañas realizadas polos devanceiros. Cando se contemplaba desta maneira os nomes dos protagonistas designaban en realidade os primeiros heroes galegos coñecidos: Breogán, o monarca da “voz belicosa”; o seu fillo Íth, o aventureiro; Milidh o vitorioso; o bardo Amairgen. En ausencia de tradicións épicas propias pensábase que estaba xustificado servirse daquelas noticias que atinxían ao noso país conservadas por outros pobos celtas, irmáns de raza dos galegos, sobre todo cando Murguía aseguraba que recordos semellantes existiran tamén entre nós. Grazas a esas noticias facíase posíbel integrar na nosa historia a memoria das vitorias bélicas dos celtas galaicos e a lembranza da súa notábel expansión acontecida en tempos moi recuados, o que seguramente constituía un contrapeso efectivo ao relato acerca da conquista romana da Gallæcia transmitido polos autores clásicos.

A terceira función –talvez a máis relevante– era de tipo particularizador e identitario. A lenda mostraba que os antigos habitantes do noroeste peninsular tiñan unha historia particular e diferente da do resto dos pobos hispánicos, pois foran eles quen marcharon a Irlanda nas naves fenicias. Ademais mostraba tamén que os protagonistas da lenda eran racialmente distintos doutras xentes peninsulares, porque non eran fenicios, nin gregos, nin iberos, senón celtas como todos os galaicos. No apartado precedente vimos que Murguía estaba seguro de que a lenda de Breogán confirmaba plenamente a súa teoría acerca da celticidade dos galaicos. En contraposición aos que optaran por unha interpretación orientalista do relato, el invocou argumentos lingüísticos, arqueolóxicos e antropolóxicos que lle axudaron a confirmar que aquel atinxía á historia dos celtas galegos. E para reforzar esta dedución insistiu en que a lenda era unha tradición propia dos celtas, conservada en Irlanda xeración após xeración e transmitida polos bardos. Por tanto era

28 MURGUÍA (1888, pp. 246-247). A gabanza de Brigantia/A Coruña era aquí evidente: “todo en su historia, en sus tradiciones y restos de sus monumentos, todo, repetimos, indica lo notable de la gente y caudillo, la grandeza de la tribu que en aquellos lugares asentaba, lo noble y glorioso de sus destinos.” (p. 247).

independente das noticias dos escritores gregos ou romanos, quen a miúdo erraran cando falaron dos celtas. Así pois, a lenda confirmaba e reforzaba a principal conclusión dos seus estudos históricos: a celticidade dos antigos habitantes da Galiza e, por extensión, da poboación galega actual. Sabemos, claro está, que esta afirmación tiña unha clara funcionalidade ideolóxica porque lle axudaba a crear unha identidade propia para o pobo galego baseada na celticidade. E esta era unha idea que ademais foi fundamental na súa teorización de Galiza como unha nación con dereito ao autogoberno²⁹.

Murguía fixo unha lectura da tradición gaélica sobre Breogán e os seus descendentes de acordo cunha interpretación celtista, convencido de que galegos e irlandeses compartían unha mesma orixe céltica. El serviuse da lenda para destacar os sólidos vincallos antropolóxicos, históricos e culturais que unían Galiza con Éire e que por iso convertían os dous países atlánticos en terras irmás. Certamente a afirmación da celticidade dos irlandeses contribuía a apoiar a celticidade dos galegos, posto que unha e outra se reforzaban mutuamente. A pertenza á mesma raza celta tiña como consecuencia a existencia de semellanzas manifestas entre as dúas terras célticas: nos costumes e nos xeitos de vida; nas maneiras de ser e de pensar; ou ben nas formas que adoptou historicamente a propiedade da terra. Murguía sostivo que sempre houbo relacións entre os dous países, dende os tempos de Breogán até os exiliados irlandeses que no século XVII procuraran un refuxio na Coruña e en Compostela fuxindo da represión política e relixiosa imposta na illa polos británicos. Incluso ollaba paralelismos nas desgrazas actuais que afectaban aos dous países, pois en ambos os casos debíanse a abusos impostos por un poder alleo que ignoraba o benestar dos súbditos aos que desprezaba: segundo el, casteláns e andaluces coidaban que os galegos eran uns salvaxes, xusto o mesmo que pensaban os ingleses dos *wild irish*³⁰.

Resulta fácil comprender que este interese por afirmar a irmandade entre Galiza e Irlanda ía alén das simples investigacións históricas ou etnográficas e que tiña ademais fondas implicacións ideolóxicas. El propio admitiu que non falaba da lenda de Breogán soamente por “un vano amor á las cosas que pasaron”, nin como “una puerilidad de anticuario”, senón para constatar que existía unha auténtica comunidade de orixe, de tradicións e de sentimentos entre Éire e Galiza³¹. Esta constatación servíalle, por unha banda, para entender a evolución histórica de cada país e para interpretar a situación actual da sociedade galega e da irlandesa, situación na que el vía evidentes paralelismos, nomeadamente en problemas como a propiedade da terra, a emigración ou a actualidade do movemento rexionalista nos dous países. E, por outra banda, éralle útil á hora de propor solucións para eses problemas tendo en conta as experiencias de cada país, dando por suposto que aquilo que funcionaba ben nun deles debía facelo tamén no outro, debido xustamente a esa comunidade de orixe e de sentimentos³².

29 BERAMENDI (2007, pp. 190-200); MÁIZ (1997).

30 MURGUÍA (1881b; 1881c; 1881d; 1888, pp. 129, 137; 1901, p. 507; 1907a, p. 2; 1907b, p. 2; 1909, p. 1; 1918, p. 1).

31 MURGUÍA (1881b, p. 123).

32 MURGUÍA (1881b; 1881c; 1881d; 1889, pp. 26-28, 38).

En realidade todo o devandito estaba destinado a converter Irlanda en “referente de analoxía” dentro do seu discurso ideolóxico. É dicir, o seu obxectivo foi facer dela unha entidade nacional na que procurar analoxías positivas con Galiza ao mesmo tempo que defendía a existencia dunha identidade céltica común ás dúas terras que contribuía a diferencialas doutros pobos e países non celtas. É certo que dada a relevancia do celtismo na obra de Murguía todas as nacións celtas podían utilizarse a xeito de “referentes de analoxía”. Porén, resulta evidente que el destacou Irlanda por riba do resto (Bretaña, Escocia ou Gales). Que lle concedese a Éire esa preeminencia debeuse sen dúbida á tradición que vencellaba a illa co chan galaico a través de Breogán e da súa descendencia. Outros antes ca el xa comentaran os paralelismos entre Galiza e Irlanda, salientando por exemplo as semellanzas na paisaxe ou na situación socioeconómica dos dous países³³. Pero en Murguía a comparación con Irlanda intensificouse e gañou en definición e coherencia ao estar apoiada nunha teorización histórico-antropolóxica que tiña como alicerces o celtismo e a lenda de Breogán.

As tres funcións exercidas pola lenda de Breogán –histórica, prestixiadora e identitaria– coincidían coas principais motivacións que guiaron unha parte considerábel do labor intelectual de Manuel Murguía: é dicir, a arela por dotar a Galiza dunha historia de seu, que se basease en informacións veraces, demostradora do valor do pobo galego e da súa identidade particular esteada no celtismo. Creo que se pode dicir que a lenda cumpriu ben esas tres funcións. E iso axudou a que moitas persoas opinasen que Murguía logrou realizar os obxectivos que se propuxera.

AS FONTES DE INFORMACIÓN EMPREGADAS

Non é difícil saber cales foron as fontes de información que usou Murguía para falar da lenda de Breogán, xa que nos seus escritos ofreceu as claves que nos axudan a identificalas. Hai que dicir que non empregou as mesmas fontes en todos os traballos nos que se referiu a Breogán debido a que ao longo dos anos incluíu algunhas novas. Iso explica en parte as variacións que foi introducindo na narración do relato e iso tamén é a causa das combinacións que ás veces levou a cabo usando diversos elementos obtidos dos distintos textos que el manexou. Como non é posíbel tratar aquí este tema en todos os seus detalles limitareime a dar as indicacións máis necesarias.

No volume primeiro da *Historia de Galicia* as fontes que manexou foron dúas: *Ibernia Phœnicea* (1831) de Joaquín Lorenzo Villanueva, unha obra que estaba escrita en latín; e o libro de William Betham, *Etruria-Celtica* (1842), escrito en inglés³⁴. A obra de Betham contiña un pequeno resumo do relato de orixe dos irlandeses e dela obtivo a maior parte das noticias acerca da lenda de Breogán. Tamén deste libro colleu tres estrofas dun antigo poema gaélico que despois incluíu no texto da *Historia de Galicia*

33 BERAMENDI (2007, pp. 23, 99, 132, 151, 199).

34 Villanueva, *Ibernia Phœnicea* (pp. 48-54); Betham, *Etruria-Celtica* (vol. I, pp. 297-304). Murguía posuía estes dous libros na súa biblioteca e hoxe consérvanse na Real Academia Galega coas signaturas 14931 (Villanueva) e 14560-14561 (Betham).

traducíndoas do inglés para o castelán (mais sen aclarar que procedían de Betham). En troques no libro de Villanueva apenas se mencionaban os personaxes da tradición. Por ese motivo Murguía só aproveitou del algúns datos puntuais que pouco achegaron á súa narración da lenda. Betham e Villanueva foron valedores das teses orientalistas e os dous dixeron que as xentes que pasaron de España a Irlanda eran fenicios, e non celtas. Murguía rexeitou esta teoría e defendeu a celticidade de galaicos e gaélicos. Emporiso arrebolou as súas críticas exclusivamente contra Villanueva, de quen dicía que tiña ideas confusas e aventuradas, a pesar de que as especulacións orientalistas de Betham eran tan afoutas e atrapalladas como as do autor da *Ibernia Phœnicea*.

As limitacións que presenta a narrativa da lenda na *Historia de Galicia* explícanse polo breve tratamento que Betham lle concedeu á tradición sobre Breogán e Íth. Tamén os erros que cometeu o escritor coruñés derivaban dos que contiña a *Etruria-Celtica*. O máis relevante deses erros ten que ver coa autoría dos versos irlandeses citados por Murguía. Betham incluíu unha estrofa, en inglés, onde se falaba da chegada de Brath a España e que estaba tirada dun poema gaélico atribuído a Giolla Keavin supostamente titulado *Reim re Riogh* (“Sucesión de reis”). Poucas liñas despois copiou, en gaélico e en inglés, un fragmento do Libro de Ballymote que contiña dúas estrofas dun poema asignado a Giolla Caemhan con mencións a Breogán, Íth e a *Túr Breogain*. Aparentemente Betham non se decatou de que Giolla Keavin e Giolla Caemhan eran a mesma persoa, o poeta Gilla Cóemáin (c. 1072), nin de que as tres estrofas citadas procedían en realidade dun mesmo poema, o titulado *Gáedel Glas ótat Gáedil* (“Gáedel Glas, de quen descendem os gaélicos”) da autoría de Cóemáin. Nese longo poema Cóemáin explicaba a historia da orixe dos gaélicos dende os comezos na Escitia deica a conquista de España por Brath e o nacemento dos dez fillos de Breogán. Lendo a Betham, Murguía interpretou que Keavin e Caemhan eran dúas persoas diferentes e entendeu que os versos do primeiro e as dúas estrofas do segundo tiñan distinta procedencia. Outra referencia a Caemhan (Coemanus) tirada de Villanueva seguramente contribuíu a manter o seu equívoco³⁵. Ademais dos anacos do poema de Cóemáin e do Libro de Ballymote –manuscrito compilado a finais do século XIV e comezos do XV que contiña unha versión do *Lebor Gabála Érenn*–, Betham tamén inseriu nas páxinas de *Etruria-Celtica* un fragmento procedente da tradución inglesa de *Foras Feasa ar Éirinn* de Geoffrey Keating. E de aí obtivo Murguía o relato verbo da morte de Íth e da marcha dos gaélicos dende Brigantia para conquistar Irlanda³⁶.

Cando escribiu *Galicia* xa dispoñía doutras dúas fontes de información que lle permitiron ter un coñecemento máis amplo do relato lendario. Nas páxinas precedentes xa me referín a unha delas: *Le Cycle Mythologique irlandaise et la mythologie celtique* de Henri d’Arbois de Jubainville. Neste traballo o celtólogo francés ofreceu resumos detallados dos contidos do *Lebor Gabála Érenn* na versión do Libro de Leinster –a máis antiga coñecida, do século XII– que despois interpretou consonte as súas teses mitolóxicas.

35 Betham, *Etruria-Celtica* (vol. I, pp. 302-303); Villanueva, *Ibernia Phœnicea* (pp. 12, 48). MURGUÍA (1865, pp. 427-429). O poema de Cóemáin está na edición do *Lebor Gabála Érenn* de Macalister (vol. II, pp. 90-107). Os versos copiados por Betham e traducidos por Murguía corresponden ás estrofas 33, 39 e 43 da edición de Macalister.

36 MURGUÍA (1865, pp. 435-436); Betham, *Etruria-Celtica* (vol. I, p. 304).

Grazas a eses resumos Murguía puido coñecer todo o enteiro ciclo de invasións que se describía no *Lebor Gabála*, incluída, por suposto, a historia completa de Breogán e dos gaélicos. Mais el non estivo de acordo coa exéxese mitolóxica de Jubainville e criticouna nalgunhas páxinas de *Galicia*.

A segunda fonte foi unha tradución francesa do *Lebor Gabála Érenn* publicada en 1884, o mesmo ano que saíu do prelo o libro de Jubainville³⁷. Desta tradución cómpre dicir que foi a primeira que se fixo do texto gaélico completo, a pesar de que non se baseaba nas versións máis antigas, pois o que traducía era un texto serodio do Libro da Conquista composto en 1631 a partir da colación de varios manuscritos medievais³⁸. Por outra parte a tradución francesa non era unha edición erudita realizada consonte a rigorosidade filolóxica que empezaba a empregarse entón nos estudos célticos de acordo cos postulados da lingüística comparada de tradición alemá. En troques foi unha empresa levada a cabo dunha maneira *amateur* por dous admiradores da cultura celta, Henri Lizeray e William O'Dwyer, aínda que a tradución si recollía ben o sentido dos textos en prosa orixinais. Alén diso a filosofía que guiaba o seu principal inspirador, o francés Lizeray, quen non sabía gaélico e dependía das traducións feitas polo seu colega irlandés O'Dwyer, pouco tiña que ver co cientifismo da filoloxía alemá e estaba moito máis preto do panceltismo e do misticismo céltico que daquela comezaban a agromar. Sabemos que Lizeray estivo moi interesado polo druidismo e a el atribúeselle a fundación dunha Igrexa Druídica francesa, ademais de ser o autor de varios traballos dedicados aos celtas. Incluso o propio proxecto de realizar unha versión francesa do texto gaélico inspirábase nas conviccións panceltistas de Lizeray, pois, como confesaba no limiar do libro, el vía nesa tradución unha maneira de reavivar en Francia o elemento céltico que, ao seu xuízo, estaba esvaecido polo influxo latino e xermánico. É posíbel que Murguía se sentise atraído por esta perspectiva filoceltista que consideraba os celtas unha “raza superior” posuidora dunha civilización elevada. Na fin de contas el tamén foi un firme partidario da ascendencia céltica do pobo galego e gabou as cualidades dos celtas. O certo é que, malia as eivas da tradución, esta fonte foi sen dúbida unha axuda importante para Murguía porque nela puido ler o texto completo do *Lebor Gabála*, incluído o poema de Gilla Cóemáin usado por Betham³⁹. E grazas a ela foi quen de describir Brigantia, seguindo as propias palabras da tradución francesa, como un “lugar encantador, agradable, lugar fortificado y bahía deliciosa”⁴⁰.

37 *Leabar Gabala. Livre des Invasions. Traduit de l'irlandais pour la première fois par Henri Lizeray-William O'Dwyer*. Procedente da biblioteca de Murguía, unha copia desta obra gárdase na Real Academia Galega (signatura: 14656). Cómpre destacar que o exemplar presenta varias marcas de lectura, quizais procedentes do propio Murguía, que sinalan pasaxes significativas como os episodios de Breogán, Íth e a invasión dos gaélicos. El posuía ademais unha tradución francesa dos Anais dos Catro Mestres que abrangüa só a época pre-cristiá: *Le Livre des Quatre Maitres. Annales du Royaume d'Irlande*, editado por Henry Lizeray en 1882. E aínda que nesta parte dos Anais se falaba da invasión de Éire polos fillos de Milidh, neles non se mencionaban nin Breogán nin a Torre (p. 15). O exemplar desta tradución consérvase incompleto na Real Academia Galega (sen signatura).

38 Sobre o lugar que ocupa esta tradución francesa na historia do *Lebor Gabála Érenn* consúltese CAREY (1993, pp. 7-8). Verbo do proxecto de realizar unha nova versión do *Lebor Gabála* no século XVII por parte de Mícheál Ó Cléirigh e os seus colaboradores, véxase JENNINGS (1936, pp. 119-124).

39 *Leabar Gabala. Livre des Invasions* (pp. 68-71). Na tradución francesa do poema non se mencionaba o nome de Gilla Cóemáin e nada indica que Murguía se decatase de que algúns dos seus versos coincidían con aqueles que traducira para o castelán na *Historia de Galicia*.

40 MURGUÍA (1888, p. 246); *Leabar Gabala. Livre des Invasions* (p. 68).

O coñecemento máis detallado do relato gaélico mediante a lectura do libro de Jubainville e da tradución francesa permitiulle referirse a outros episodios e personaxes dos cales non falara na *Historia de Galicia*: a Torre de Conann; Érimón, Éber e o poeta Amairgen; ou a derrota dos Tuatha Dé Danann polos fillos de Milidh. Hai que destacar que en *Galicia*, un libro escrito entre 1885 e 1890, manexaba libros publicados en 1884, o cal demostra que o seu interese polo tema fixo que estivese bastante actualizado en cuestión de bibliografía. Volverá empregar de novo a tradución do Libro da Conquista na segunda edición do volume primeiro da *Historia de Galicia* (1901). Fíxoo nunha nota ao rodapé na que inseriu a versión castelá dun fragmento da tradución francesa onde se falaba do intre en que Íth albiscou Éire dende a Torre de Breogán⁴¹. Esta nota e varios parágrafos engadidos ao final, nos que fixo referencia ao suposto coñecemento da lenda de Breogán na Galiza do século XVII, foron as únicas novidades nun texto que se mantivo basicamente idéntico ao da primeira edición.

Aínda puido coñecer outras variantes da lenda tirando partido de novas fontes de información. Algúns detalles do relato e certas peculiaridades usadas nas formas dos nomes dos protagonistas indícanos que no artigo “De algunas leyendas importantes en Galicia” utilizou un texto de referencia que non era ningún dos que manexara anteriormente. A pesar de que Murguía non especificou cal era o novo texto que seguiu neste traballo, creo que se pode dicir con bastante seguridade que foi o libro do abade James MacGeoghegan, *Histoire de l’Irlande Ancienne et Moderne*, no que se trataba do pasado irlandés seguindo o mesmo esquema de invasións obtido do *Lebor Gabála*, incluída a historia de Breogán e Íth⁴². Nos últimos traballos que escribiu acerca da lenda (1909, 1915, 1918) combinou entre si varios motivos procedentes das diferentes fontes que manexou e incluso engadiu invencións propias. O resultado foron unhas narrativas moi heteroxéneas e orixinais que, malia as peculiaridades que presentan, amosan indicios que nos revelan a procedencia da súa inspiración e que ademais son un bo testemuño das intencións de Murguía.

Outras fontes de información que lle serviron de apoio e de confirmación das súas teorías acerca da lenda de Breogán aparecen nomeadas esporadicamente nos escritos que veño citando ao longo deste artigo. Por exemplo que Orosio e Aethico mencionasen o faro de Brigantia en relación con Gran Bretaña, e que o primeiro dixese que as partes meridionais de Irlanda estaban orientadas en dirección a Brigantia, era para el unha proba de que xa no século IV existía a tradición acerca do paso dos galegos a Éire⁴³. Noutras

41 MURGUÍA (1901, p. 497); *Leabar Gabala. Livre des Invasions* (p. 80).

42 MURGUÍA (1907a, p. 2); James MacGeoghegan, *Histoire de l’Irlande Ancienne et Moderne* (vol. I, 1758, pp. 65-67). Murguía nunca citou esta obra nos seus escritos e tampouco aparece entre os libros da súa biblioteca persoal. Porén, el podía consultala na Biblioteca do Real Consulado da Coruña, onde se conserva hoxe en tres volumes (signatura: S3A 5-3/52, 53, 54). Probabelmente o libro foi de Joseph Cornide -quen o cita no traballo *Investigaciones sobre la fundacion y fábrica de la torre llamada de Hércules* (1792, p. 6)- e pasaría á Biblioteca do Consulado após o seu pasamento acontecido en 1803.

43 Non hai probas diso. Pola contra todo apunta a que os comentarios de Orosio están na base da creación da lenda de Breogán e a súa Torre. Ver PEREIRA GONZÁLEZ (2006) e a bibliografía alí citada. Xa Jubainville no volume XII do seu *Cours de Littérature Celtique* afirmou que o motivo da Torre de Breogán derivaba da pasaxe orosiana acerca do faro de Brigantia (1902, pp. 258-260). Murguía coñeceu esta opinión do celtólogo francés, pois tiña ese libro na súa biblioteca (hoxe conservado na Real Academia Galega, signatura: 15942). Pero preferiu pensar que o texto de Orosio demostraba a antigüidade da lenda de Breogán, antes que supoñer que a noticia sementaba dúbidas sobre a autenticidade da tradición.

ocasións alegou as opinións de escritores contemporáneos que, coma el, coidaban que a lenda dos gaélicos era unha lembranza da migración dos celtas galaicos a Irlanda⁴⁴.

De todo o devandito poden extraerse as seguintes conclusións. Primeira, para coñecer a lenda de Breogán Murguía empregou unha serie de fontes de información principais, algunhas directas (tradución francesa do Libro da Conquista, MacGeoghegan) e outras indirectas (Betham, Villanueva, Jubainville). Segunda, el fixo un libre tratamento desas fontes, que ás veces combinou entre si e incluso arrequeitou con achegas persoais. Terceira, con elas configurou unha narrativa cambiante que evolucionou co tempo dependendo dos textos manexados en cada momento, mais tamén da súa propia creatividade. E cuarta, demostrou ter relativa familiaridade coa bibliografía actualizada, o que se manifestou sobre todo no uso da tradución francesa do *Lebor Gabála* e na lectura das obras de Henri d'Arbois de Jubainville. Neste sentido cómpre indicar que Murguía posuía varios volumes do *Cours de Littérature Celtique* do celtólogo francés, ademais do xa referido *Le Cycle Mythologique irlandaise* (que era o volume II do *Cours*). Grazas a eles puido obter un amplo coñecemento da civilización dos celtas e especialmente acerca da antiga literatura irlandesa, pois contiñan noticias sobre os manuscritos existentes e sobre os relatos conservados neles. Algúns deses volumes déronlle incluso acceso a traducións francesas de numerosos textos gaélicos realizadas por Jubainville e os seus colaboradores⁴⁵. De todos os xeitos importa salientar que aquí tamén se evidencian as limitacións que tivo o polígrafo coruñés á hora de familiarizarse cos estudos irlandeses contemporáneos, pois non pareceu coñecer o intenso labor de edición e tradución desenvolvido por outros eruditos coetáneos de Jubainville que estaba facéndose accesíbel a través de publicacións como a *Revue Celtique* ou a *Zeitschrift für Celtische Philologie*. Nin debeu ter noticia das importantes investigacións de Rudolf Thurneysen e de Anton G. van Hamel acerca da creación e da historia do *Lebor Gabála Érenn*. Mais estas limitacións son facilmente comprensíbeis cando temos en conta as circunstancias persoais de Murguía –autodidactismo, escaseza de medios– e cales foron os obxectivos da súa produción intelectual.

Non quero rematar este apartado sen antes tentar aclarar un equívoco creado polo propio Murguía acerca da suposta presenza das tradicións do *Lebor Gabála Érenn* na *Historia General del Reyno de Galicia* escrita polo xesuíta ourensán Juan Álvarez Soutelo entre 1707-1712 e conservada só en manuscrito. Na segunda edición da *Historia de Galicia* mantivo que o xesuíta coñeceu o Libro da Conquista de Irlanda e os Anais dos Catro Mestres e que deles, nomeadamente do primeiro, obtivo as noticias verbo da antiga migración dos galegos a Irlanda. Que Soutelo chegase a manexar estas dúas obras tan significativas da tradición histórica gaélica explicábo Murguía lembrando a existencia do Colexio de Irlandeses fundado en Compostela a comezos do século XVII (contra o

44 Amédée Thierry, *Histoire des gaulois* (4ª ed. 1857, vol. I, p. 106); Henri Martin, *Études d'archéologie celtique* (1872, pp. 82-83); Roget de Belloquet, *Ethnogenie gauloise* (2ª ed. 1875, vol. II, p. 326). Na Real Academia Galega hai exemplares dos dous últimos libros que proceden da biblioteca persoal de Murguía. Signaturas: 14668 (Martin) e 15581 (Belloquet).

45 Por exemplo o *Essai d'un catalogue de la littérature épique de l'Irlande* (1883) e *L'Epopée celtique en Irlande* (1892, vol. V do *Cours de Littérature Celtique*). Un exemplar de ambos os libros consérvase no Fondo Murguía da Real Academia Galega coas signaturas 14670 (*Essai*) e 15939 (*Epopée celtique*).

ano 1605), onde estudaron moitos dos irlandeses exiliados que pasaron a vivir na Galiza. De acordo coa súa suposición serían os propios irlandeses quen lle contaron ao xesuíta as tradicións gaélicas e lle facilitaron os manuscritos deses dous textos⁴⁶. Hai que admitir que, a primeira vista, esta explicación semella plausíbel. Álvarez Soutelo si falou do poboamento de Éire dende Galiza na súa *Historia General*. E tamén debeu ter algún contacto con eses irlandeses expatriados. Seguramente foi durante o exercicio das súas funcións como mestre de Gramática no Colexio de Xesuítas de Compostela durante os anos 1696-1700, pois a ese lugar acodían os alumnos irlandeses para recibir a súa educación despois de o Colexio de Irlandeses pasar a ser dirixido polos xesuítas a partir do ano 1613. O mesmo Soutelo confesaba no seu escrito que unha persoa natural da illa lle certificara as semellanzas que había entre Irlanda e Galiza⁴⁷. Porén, cando se examina polo miúdo o texto da *Historia General del Reyno de Galicia* axiña se chega á conclusión de que a súa narrativa non dependía do *Lebor Gabála* nin dos Anais dos Catro Mestres e tampouco non procedía directamente da tradición irlandesa. En realidade o relato de Álvarez Soutelo sobre as relacións entre Galiza e Irlanda dependía da lenda de Gatelo e nel nunca se mencionaban Breogán, Íth e a *Túr Breogain*. É certo que a lenda de Gatelo proviña tamén da tradición gaélica e realmente había entre ambas moitas semellanzas das que foi consciente Murguía. Na fin de contas a denominación do protagonista derivaba da versión latina (Gathelus) do nome de Gáedel Glas, o devanceiro epónimo dos gaélicos. Pero co paso do tempo a lenda de Gatelo, ao mesmo tempo que adquiriu numerosas variantes respecto do *Lebor Gabála*, tamén pasou a formar parte da historiografía escocesa. No século XVII Gatelo foi introducido na historiografía galega e a súa lenda serviu para salientar a antigüidade e o particularismo do Reino de Galiza. Álvarez Soutelo pertenceu a esa corrente historiográfica seguindo o exemplo doutro xesuíta ourensán, Benito Vázquez, quen exercera como mestre de Gramática e Artes no Colexio compostelán durante os anos 1651-1655. De feito Soutelo foi un dos últimos autores que incluíu a Gatelo en calidade de personaxe histórico dentro do pasado galego⁴⁸.

Con isto non quero dicir que os irlandeses residentes na Galiza durante os séculos XVII e XVIII non coñecían as súas tradicións históricas, as cales debían incluír lembranzas de Breogán e da Torre. Nin pretendo negar que algúns destes irlandeses puidesen contarlle esas tradicións a Álvarez Soutelo ou a outros galegos cos que se relacionaron. Mais si debo insistir en que na obra do xesuíta ourensán non hai ningunha pegada de Breogán nin do Libro da Conquista, porque as fontes de información nas que se baseou eran outras e só falaban de Gatelo. E o mesmo aconteceu co seu predecesor Benito Váz-

46 MURGUÍA (1901, pp. 505-508; 1906b, pp. 176-178). Acerca de Álvarez Soutelo véxase EIRAS ROEL (2003); REY CASTELAO (2003, pp. 663-665); RIVERA VÁZQUEZ (1989, pp. 496, 504-505). Sobre o Colexio de Irlandeses compostelán: COUSELO BOUZAS (1935); O CONNELL (2007); RIVERA VÁZQUEZ (1989, pp. 421-436).

47 Soutelo mencionou o asunto nun único parágrafo. Ao falar do paso dos galegos a Éire, comenta: "Apoyan esta verdad, las Aldeas, Casas, Castillos, i Costumbres de los naturales [de Irlanda] en las partes Meditarraneas (qe. en la Maritima no hai cosa permanente con la mezcla de forasteros) mui semejantes, como me certificò un hijo de la Isla, a las Aldeas, Casas, etc. de Galicia, i no menos los sobrenombres de muchas familias propias de este Reino." (*Historia General del Reyno de Galicia*, fol. 102r). Este parágrafo foi o que citou Murguía para apoiar a súa teoría. Sabemos que el posuía unha copia íntegra do manuscrito de Álvarez Soutelo que hoxe infelizmente está en paradoiro descoñecido.

48 Esa corrente historiográfica estúdase en PEREIRA GONZÁLEZ (2002 e 2005).

quez. Por este motivo hai que concluír que, de acordo coa información da que dispomos, a lenda de Breogán só entrou a formar parte do pasado galego a partir do século XIX e principalmente grazas aos esforzos de Murguía.

FINAL: BREOGÁN E OS LUGARES DE MEMORIA

Confío que neste artigo quedase demostrado o interese que tivo Manuel Murguía pola lenda de Breogán. Un interese manifestado no tratamento que fixo dela e que se xustifica polas funcións que cumpriu a lenda dentro da súa produción intelectual. Neste derradeiro apartado desexo falar brevemente do papel destacado que xogaron os seus escritos na popularización de Breogán no noso país. Pois é unha realidade ben constatada que despois de que Murguía publicase os traballos onde comentaba a lenda apareceron numerosas referencias ao personaxe nos escritos doutros autores galegos. Tamén resulta evidente que moitos dos escritores que mencionaron o personaxe durante a vida de Murguía ou poucos anos despois da súa morte –acontecida en 1923– eran amigos del ou estiveron en contacto con el: Eduardo Pondal, Eugenio Carré, Eladio Rodríguez, Francisco Tettamancy. Todos eles coñeceron as opinións de Murguía, aceptaron a súa autoridade e baseáronse nelas ao falaren de Breogán. Hai que lembrar que para os lectores galegos os escritos de Murguía constituíron a referencia máis completa á historia da conquista de Irlanda polos fillos de Milidh antes de que a revista *Nós* publicase no ano 1931 unha tradución galega da lenda de orixe dos gaélicos baseada na edición e tradución inglesa de R. A. S. Macalister e Eoin Mac Neill (a cal estaba feita a partir do mesmo manuscrito do século XVII usado na tradución francesa manexada polo erudito coruñés)⁴⁹.

A influencia de Murguía tamén se mostra no feito de que a súa interpretación histórica do relato lendario, proposta por primeira vez en 1865 na *Historia de Galicia*, ten sido a máis aceptada dende entón. Case un século despois Leandro Carré, nun artigo publicado en 1945, realizou unha crítica das teses mitolóxicas de Henri d'Arbois de Jubainville con argumentos moi semellantes aos de Murguía e tamén sostivo que a lenda de Breogán e Íth se apoiaba no feito histórico da migración dos celtas galaicos a Éire⁵⁰. Hoxe en día esta interpretación segue a ser a favorita de moitos dos investigadores que na Galiza ou en España continúan estudando a lenda.

Igualmente foron relevantes para a popularización de Breogán as contribucións que fixo Murguía á creación de *lugares de memoria* propios da historia galega que gardaban relación co lendario heroe gaélico. A esta cuestión dedicareille os parágrafos seguintes e con ela quero dar por rematado o meu artigo.

Consonte a famosa definición do historiador Pierre Nora, un *lugar de memoria* é un “baluarte” (*bastion*), material ou simbólico, no que se quere salvagardar o pasado mediante a realización dun esforzo consciente e artificial para conservar nel a lembranza dos tempos pretéritos. A variedade de *lugares de memoria* é grande e poden consistir en

49 Acerca da tradución galega cf. ÁLVAREZ LUGRÍS e MOSCOSO MATO (2005); McKEVITT (2001).

50 Leandro Carré, “El ciclo mitológico irlandés y Galicia” (*Boletín de la Real Academia Gallega*, 1945, 285-288, pp. 413-422).

documentos, libros, museos, festividades, cerimoniais, ou ben determinados monumentos e sitios xeográficos⁵¹. De acordo con esta definición a *Historia de Galicia* de Murguía sería un deses *lugares de memoria*, xa que nela se pretendía preservar a memoria da nacionalidade galega. É idéntica cualificación habería que lle aplicar a unha obra como *Galicia*, que podemos considerar un complemento da *Historia de Galicia*. Mais ao mesmo tempo as dúas obras deben ser entendidas como creadoras de *lugares de memoria* relacionados co pasado galego, ao conservaren nas súas páxinas o recordo da nosa historia a través de datas, acontecementos, monumentos ou textos. Esta característica exemplifícase ben no caso da lenda de Breogán, a cal ao ser concibida e utilizada como unha narración histórica axiña se converte nun *lugar de memoria* no que se pretende salvagardar a lembranza dunha porción da historia dos celtas galaicos: nomeadamente as interaccións destes cos mercadores fenicios e sobre todo as súas viaxes a Irlanda. É, pois, un anaco do pasado galego o que queda salvado do esquecemento ao transformalo en lenda e ao interpretar esta historicamente. Claro está que se trata dunha memoria artificial, creada polas especulacións de Murguía. Mais a artificialidade é precisamente unha das características dos *lugares de memoria*, segundo Nora.

Por outra parte, ao converter a lenda de Breogán nun *lugar de memoria* tamén adquirirían idéntica natureza aqueles sitios ligados máis intimamente a ela: Brigantia/A Coruña e a *Túr Breogain*, é dicir, o antigo faro da Coruña. A primeira transformábase nun *lugar de memoria* por ser a poboación onde celtas e fenicios participaran no comercio atlántico e dende a cal saíran as naves que levaron os celtas brigantinos a Éire. Murguía foi da opinión de que na Coruña aínda se conservaba viva a memoria deses feitos e se mantiña a lembranza do heroe céltico. Esa cidade, na que viviu dende o ano 1894, era para el a mesma localidade que noutrora vira a chegada dos fenicios e a marcha das naves de Íth dirixíndose a Irlanda. Pero o testemuño máis sobranceiro deses acontecementos sen dúbida era o faro romano da cidade reconstruído no século XVIII. Aínda que o faro xa viña sendo un *lugar de memoria* habitual dende a Idade Media nos escritos de cronistas e de anticuarios, vencellado coa lenda de Hércules e de Xerión, correspondeu a Murguía caracterizalo como a Torre de Breogán e transformalo en depositario da memoria das relacións entre Galiza e Éire. É certo que el creu ver no faro unha edificación fenicia destinada a guiar a navegación entre a Península Ibérica, Irlanda e Gran Bretaña, testemuño da importancia comercial da Brigantia céltica. Ora ben, en numerosas ocasións afirmou tamén que a torre era unha proba material da historicidade da lenda: a Torre existía, aínda estaba en pé, e por ese motivo o que se contaba sobre Breogán, Íth e os fillos de Milidh non se podía desbotar como unha simple fábula ou un mito. Xa que logo, nos seus escritos o faro romano, transmutado en *Túr Breogain*, foi outro *lugar de memoria* e actuou ao mesmo tempo en calidade de obxecto materializador da lenda e de proba autenticadora desta unha vez convertida en memoria histórica⁵². A identificación do faro coruñés coa Torre de Breogán callou no imaxinario popular contemporáneo e

51 NORA (1985, pp. XXIV, XXXIV-XLI).

52 MURGUÍA (1888, pp. 130, 138; 1907a, pp. 1-2; 1909, p. 1).

se hoxe en día hai xunto del unha estatua de Breogán iso débese en boa parte ao que Murguía deixou escrito verbo do tema.

Por último o autor da *Historia de Galicia* converteu en *lugar de memoria* galego o propio *Lebor Gabála Érenn* por ser este o texto que gardaba a lembranza de Brigantia, da Torre e das actividades dos celtas brigantinos. Outros -Ptolomeo, Dion Cassio, Orosio, Aethico- falaran antes de Brigantia e da Torre pero ninguén agás os bardos irlandeses e os autores do *Lebor Gabála* conservaran o recordo dos nomes e dos feitos dos heroes brigantinos. De aí o gran valor que tiña o texto para o pasado galego. A tradución galega dun fragmento do Libro da Conquista que anos máis tarde se publicou nas páxinas da revista *Nós* -con Breogán, Íth, Érimón, Éber e Amairgen de protagonistas- axudou a integrar definitivamente o *Lebor Gabála Érenn* entre os *lugares de memoria* textuais que atinxían ao pasado do noso país. E esta é unha posición que aínda ocupa hoxe. No interese por tirar proveito do texto irlandés seguramente tamén influíu o desexo de incluír na construción da historia galega tradicións célticas “auténticas” como maneira de equilibrar o predominio das fontes clásicas. As palabras de Henry Lizeray, o responsábel da versión francesa do Libro da Conquista que usou Murguía, eran claras nese sentido: “Le détail du Leabar Gabala nous change du classique. C’est un mérite”. Talvez o parecer do polígrafo coruñés non estivese moi lonxe desa afirmación⁵³.

Que na Galiza actual aínda sexan relevantes todos eses *lugares de memoria* vencellados coa lenda de Breogán, *lugares* que Manuel Murguía foi o primeiro en formular e en dar a coñecer, é unha clara demostración da influencia que exerceron até hoxe as concepcións históricas e identitarias elaboradas por el.

BIBLIOGRAFÍA

- ÁLVAREZ LUGRÍS, A. e MOSCOSO MATO, E. 2005. “Galicia, Irlanda e o *Leabhar Gabhala*. O mito celta no proceso de construción da identidade nacional galega”. En M^a. D. GÓMEZ PENAS (coord.). *A Identidade galega e irlandesa a través dos textos*. Santiago de Compostela, pp. 57-131.
- ARMADA PITA, X. L. 1999. “Unha revisión historiográfica do celtismo galego”. En *Os Celtas da Europa Atlántica. Actas do 1º Congreso Galego sobre a cultura celta*. Ferrol, pp. 229-272.
- BARREIRO FERNÁNDEZ, X. R. 2012. *Murguía*. Vigo.
- BERAMENDI, J. 1998. *Manuel Murguía*. Santiago de Compostela.
- BERAMENDI, J. 2007. *De provincia a nación. Historia do galeguismo político*. Vigo.
- BLANCO PÉREZ, D. 1992. *A poesía popular en Galicia, 1745-1885. Recopilación, estudio e edición crítica. Volume I*. Vigo.
- CAREY, J. 1993. *A New Introduction to Lebor Gabála Érenn*. London.
- CAREY, J. 1994. *The Irish National Origin-Legend: Synthetic Pseudohistory*. Cambridge.
- COUSELO BOUZAS, J. 1935. *El Colegio de Irlandeses de Santiago de Compostela*. Santiago de Compostela.
- EIRAS ROEL, A. 2003. “De historia erudita e historia fabulada. Sobre un texto del jesuita orensano Juan Álvarez Sotelo”. En M^a. C. FOLGAR de la CALLE (coord.). *Memoria Artis. Studia in memoriam Mª Dolores Vila Jato*. Volume II. Santiago de Compostela, pp. 389-418.

53 *Leabar Gabala. Livre des Invasions* (p. XXI).

- GONZÁLEZ GARCÍA, F. J. 2007. "Celtismo e historiografía en Galicia: en busca de los celtas perdidos". En F. J. GONZÁLEZ GARCÍA (coord.). *Los pueblos de la Galicia céltica*. Madrid, pp. 9-130.
- JASKI, B. 2003. "«We are of the Greeks in our Origin»: New Perspectives on the Irish Origin Legend", *Cambrian Medieval Celtic Studies*, 46, pp. 1-53.
- JENNINGS, B. 1936. *Michael O Cleirigh, Chief of the Four Masters and his Associates*. Dublin.
- LEERSEN, J. Th. 1997. *Remembrance and Imagination. Patterns in the Historical and Literary Representation of Ireland in the Nineteenth Century*. Cork.
- LENNON, J. 2004. *Irish Orientalism. A Literary and Intellectual History*. New York.
- MÁIZ, R. 1984. *O Rexionalismo Galego: Organización e Ideoloxía (1886-1907)*. Sada.
- MÁIZ, R. 1997. "Raza e mito céltico nas orixes do nacionalismo galego: Manuel Murguía". En *A Idea de Nación*. Vigo, pp. 173-235.
- MARTINÓN-TORRES, C. 2000. "Murguía e a arqueoloxía galega", *Boletín da Real Academia Galega*, 361, pp. 221-244.
- McKEVITT, K. A. 2001. "A traducción dos galegos á historia celta. A presenza de *Leabhar Gabhála* en Nós", *Anuario de Estudios Literarios Galegos*, pp. 153-167.
- MURGUÍA, M. 1865. *Historia de Galicia por Manuel Murguía. Tomo Primeiro*. Lugo.
- MURGUÍA, M. 1866. *Historia de Galicia por Manuel Murguía. Tomo Segundo*. Lugo.
- MURGUÍA, M. 1879. "La Leyenda en Galicia. Carta á mi antiguo amigo D. Ramon Segade, á propósito de la leyenda religiosa «Cotolay»", *La Ilustracion gallega y asturiana*, 11, pp. 124-125, 128.
- MURGUÍA, M. 1881a. "Poesía popular gallega", *La Ilustracion gallega y asturiana*, 2, pp. 17.
- MURGUÍA, M. 1881b. "Irlanda y Galicia. I", *La Ilustracion gallega y asturiana*, 11, pp. 123-124.
- MURGUÍA, M. 1881c. "Irlanda y Galicia. II", *La Ilustracion gallega y asturiana*, 12, pp. 134-135.
- MURGUÍA, M. 1881d. "Irlanda y Galicia. III", *La Ilustracion gallega y asturiana*, 14, pp. 158-159.
- MURGUÍA, M. 1881e. "El Folk-lore gallego", *La Ilustracion gallega y asturiana*, 30, pp. 352-353.
- MURGUÍA, M. 1888. *Galicia*. Barcelona.
- MURGUÍA, M. 1889. *El Regionalismo Gallego*. La Habana.
- MURGUÍA, M. 1901. *Historia de Galicia por Manuel Murguía. 2ª edición: Impresa á costa de "El Centro Gallego" de la Habana. Tomo Primeiro*. A Coruña.
- MURGUÍA, M. 1906a. *Historia de Galicia por Manuel Murguía. 2ª edición: Impresa á costa de "El Centro Gallego" de la Habana. Tomo Segundo*. A Coruña.
- MURGUÍA, M. 1906b. "Curiosidades históricas I", *Boletín de la Real Academia Gallega*, 8, pp. 176-178.
- MURGUÍA, M. 1907a. "De algunas leyendas importantes en Galicia", *La Temporada en Mondariz*, 15, pp. 1-2.
- MURGUÍA, M. 1907b. "De algunas leyendas importantes en Galicia. II", *La Temporada en Mondariz*, 16, pp. 1-2.
- MURGUÍA, M. 1908a. "Peñasco con insculturas existente en el lugar de Chan da Gándara en Mondariz", *La Temporada en Mondariz*, 12, pp. 1-2.
- MURGUÍA, M. 1908b. "De otra importante inscripción hemisférica hallada en el ayuntamiento de Entrimo, provincia de Orense", *La Temporada en Mondariz*, 14, p. 1.
- MURGUÍA, M. 1908c. "De algunos antiguos monumentos de la comarca de Mondariz", *La Temporada en Mondariz*, 15, pp. 1-2.
- MURGUÍA, M. 1909. "Expedición de los celtas gallegos á Irlanda", *La Temporada en Mondariz*, 16, p. 1.
- MURGUÍA, M. 1912. "El torques de Centroña", *Boletín de la Real Academia Gallega*, 66, pp. 137-139.
- MURGUÍA, M. 1915. "Leyendas y tradiciones de Galicia", *La Temporada en Mondariz*, 5, p. 1.
- MURGUÍA, M. 1918. "De dos divinidades célticas de Galicia. Brigancia y Lug", *La Temporada en Mondariz*, 3, p. 1.
- NÍ LIONÁIN, C. 2012. "*Lebor Gabála Érenn*: The Use and Appropriation of an Irish Origin Legend in Identity Construction at Home and Abroad", *Archaeological Review from Cambridge*, 27/2, pp. 33-50.

- NORA, P. 1985. "Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux". En P. NORA (dir.). *Les Lieux de Mémoire. I. La République*. Paris, pp. XVII-XLII.
- O CONNELL, P. 2007. *The Irish College at Santiago de Compostela: 1605-1769*. Dublin.
- O'HALLORAN, C. 2004. *Golden Ages and Barbarous Nations. Antiquarian Debate and Cultural Politics in Ireland, c. 1750-1800*. Cork.
- PEREIRA GONZÁLEZ, F. 1998. *O emprego da información arqueolóxica en Galicia: 1800-1922*. Valga.
- PEREIRA GONZÁLEZ, F. 2000. "O pensamento antropolóxico de Manuel M. Murguía. Raza e cultura", *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 113, pp. 327-382.
- PEREIRA GONZÁLEZ, F. 2001. *Raza e alteridade. A reflexión sobre a diversidade humana na Galicia do século XIX*. A Coruña.
- PEREIRA GONZÁLEZ, F. 2002. "O príncipe Gatelo, fundador de Brigancia: un «precursor» de Breogán na historiografía galega", *Gallæcia*, 21, pp. 317-343.
- PEREIRA GONZÁLEZ, F. 2005. "As relacións Galiza-Irlanda na historiografía (séculos XVI-XVIII)", *Gallæcia*, 24, pp. 281-307.
- PEREIRA GONZÁLEZ, F. 2006. "Lendas medievais sobre a orixe dos irlandeses", *Gallæcia*, 25, pp. 401-426.
- PEREIRA GONZÁLEZ, F. 2013. "Lorenzo Hervás, o celtismo galego e a lenda de Breogán", *Gallæcia*, 32, pp. 169-190.
- RABUÑAL CORGO, H. 1999. *Manuel Murguía*. Santiago de Compostela.
- RENALES CORTÉS, J. 1996. *Celtismo y Literatura Gallega: La obra de Benito Vicetto y su entorno literario. Volumen II*. Santiago de Compostela.
- REY CASTELAO, O. 2003. *Libros y lectura en Galicia. Siglos XVI-XIX*. Santiago de Compostela.
- RIVERA VÁZQUEZ, E. 1989. *Galicia y los Jesuitas. Sus colegios y enseñanza en los siglos XVI al XVIII*. A Coruña.
- SCOWCROFT, R. M. 1987. "Leabhar Gabhála - Part I: The growth of the text", *Ériu*, 38, pp. 81-142.
- SCOWCROFT, R. M. 1988. "Leabhar Gabhála - Part II: The growth of the tradition", *Ériu*, 39, pp.1-66.
- VAN HAMEL, A. G. 1915. "On Lebor Gabála", *Zeitschrift für Celtische Philologie*, 10, pp. 97-197.
- VILLARES PAZ, R. 2000a. "A obra de Murguía como historiador". En *Murguía e o Arquivo do Reino de Galicia*. Santiago de Compostela, pp. 62-76.
- VILLARES PAZ, R. 2000b. "A formación de Murguía como historiador", *Grial*, 147, pp. 385-398.
- VILLARES PAZ, R. 2001. "A invención do celtismo". En X. BALBOA LÓPEZ e H. PERNAS OROZA (eds.). *Entre nós. Estudos de Arte, Xeografía e Historia en homenaxe ó profesor Xosé Manuel Pose Antelo*. Santiago de Compostela, pp. 539-567.